

Ана КОЧЕВА

РЯДЪК МОДЕЛ НА РОДИТЕЛНО-ВИНИТЕЛЕН ПАДЕЖ В СЪВРЕМЕННИТЕ БЪЛГАРСКИ ГОВОРИ

Съвременният диалектен български език чрез падежните реликти е съхранил по своеобразен начин основните модели на родително-винителния падеж при имената от мъжки род, единствено число, който се открива през старобългарския период. Родително-винителният падеж (по форма родителен, по функция винителен) характеризира най-вече съществителните от старото *o / ѝ* склонение. Значението му като „двоен“ падеж в по-късната история на българския език (среднобългарския период) е много голямо, тъй като той – в конкуренция с друг „двоен“ падеж – именително-винителния (и заедно с него) – създава основа за поемане на функциите на други падежи, т.е. за възникване на общ падеж (*casus generalis*). Общият падеж обаче не типизира старобългарския период.

Както отбелязва А. Ваян „формата на родително-винителния падеж **не е била постоянна** при названията за лица (освен при собствените имена). В славянските езици тя е **късно явление** (подчертаванията са мои – А. К.), развитието на което в епохата на съществуването на старославянския (т.е. старобългарския – А. К.), още не е завършило“ (Vaillant 1952: 206–207).

Ваян посочва няколко случая на родително-винителен падеж в старобългарски. Всички те имат своите съответстващи по функция облици в живата наративна (прозаична) реч в българските диалекти днес:

– **Модели на родително-винителен падеж** при съществителни названия за **лица** от мъжки род, представени чрез **собствените им имена**. Моделът е особено типичен: *посъла мостака раба своего, арона евоже извъра свѣкъ* П. 104.26 и др. В съвременните български говори моделът

– **Модел на родително-винителен падеж (с непостоянен характер) за названия на вещи (предмети) или събирателни понятия като светът, нападът, ъзънът, мирът и др., които биха могли да бъдат възприети като олицетворени:** обличитът мира о грѣсѣк. Йоан XVI, 8; ада съвѣзана показати. Супр. 341 28. Спорадично е налице и у съществителни от среден род (слънѣца, тѣла, нека и пр.)

Идеята за персонификация невинаги е ясно изразена, поради което съм склонна по-скоро да възприема мисълта на Ваян, че развитието на падежа е „доста капризно (причудливо) и в известна степен факултативно, особено в началото.”

Не можем да се съгласим обаче безусловно, че в говорите се извършва процес на отстраняване „на **всички** колебания между личния и неличния тип, а след това между одушевления: чловѣкъ, вин. п. чловѣка, и неодушевления: им. – вин. п. мирът”. (Ваян 1952: 207). Макар и върху по-малка територия на българския език разлика между личния и неличния тип не се прави.

Заключението, че се прави разлика, е в сила за по-голямата част от българските говори, но не и за най-източно- и южнородопски (беломорски) диалекти. Както личи от изложения по-долу материал, приведен от Ст. Кабасанов за Тихомир (Кабасанов 1963), от Ружа Маринска за Девесилите (Маринска 2005: 127–149) и от т.нар. „Помашка гараматика” (Θεοχαρίδη, Π. 1995. Γραμματική της πομακής γλώσσας. Θεσσαλονίκη) диалектите образуват единен цялостен ареал, отличаващ се с подчертана самобитност и оригиналност. Източнородопските примери за неодушевления тип на родително-винителния падеж са от говора на българомохамеданските села на Тихомир и Девесилите (Девесил, Девесигово, Девесилица, Голям Девесил, Малък Девесил – Крумовградско), но в по-голяма или по-малка степен са характерни и за съседните селища – Стрижба, Протогерово, Царино, Лозенградци, Аврен, Егрек и Лимец – Крумовградско, спадащи към същото наречие:

– *То нѣжешѣ т’ут’ун’а.; Адѣн чулѣк бере т’ут’ун’а.; То и данѣл армагана.; Ймаме си квѣса.* (Тихомир, Крумовградско);

– *Откац бѣсилке**. ’откъсни босилек’; *Наклавот гѣлѣма ѡгне; Грѣзна табѣте йма; Гѣтѣва вѣра дѣкарао; Дай дръга кѣнца; Гл’ѡдала со йѡша сѡна.* ’Сънувала съм лош сън’; *Ймот мышка казана.* ’Имат малък казан’; *Залѣна и чарвѣна килѣма имам; Скѣпа тѣла наулѡло.*

* Формите с – е са от а след настъпил преглас на а → е след мека съгласна.

'Скъп тел е намерил'; *Вашиемтем кôкошкем кÿпло зôрна*. 'За вашите кокошки купил зърно'; *Дôнес ÿйку млêка* 'Донеси на вуйчо мляко'; *Навâле ôгне; Заспâ пôрва сôне; Кÿпла с пâlта* 'Купила си е палто'; *Стâнова да пÿйю чâе* 'Станах да пия чай'; *Кÿпло билêта на спална вагôна; Лêнко, елêка ÿште*. *Имо цêла гардерôна дрÿпы*.; *Дâй сÿа парцâла*.; *Нашлôло нêква адрêза*.; *Има деца кÿпа*. *Чôрна чôрапогашиника кÿпа; Йêла да игрôл шâа*. 'шах'. *Имате гôл'ума балкане*. 'Имате голям балкан'. *Дâй ейтÿик зайтÿине*. 'Дай този зехтин'. *Дрÿуш кôндôпле сме сêвалы*. 'Преди коноп сме сеели'; *Лаÿте садêо сêко гôдÿн*. 'Нахут садяха всяка година'; *Дâй му мейдâne да со разгôри*. 'Дай му възможност да се разгори'; *Да с нагôде мôйте саÿте*. 'Да си приготвя моя часовник'; *Нâшлÿлы блôка дрÿгимтем сынам*. 'Намерили са блок за другите синове'; *Дôнес наÿште бурÿла*. 'Донеси нашата бъчонка'; *Мâни айтузÿ видела*. 'Махни тази светлина'; *Ша мêtна айтÿик дôрва*. 'Ще метна това дърво'; *Агâ сварÿме айтÿик м'òса*. *Да дôйде нêгофте писма*. 'Нека да дойде неговото писмо' (Девесилите, Крумовградско).

– *Чÿем духасе ми*. 'Чувам дишането си'; *Кÿпихме хл'âба и анно кукôшуку, за да ÿе изпечеме на фирÿнана*. 'Купихме хляб и една кокошка да я изпечем на фурната'; *Йâ ÿгром тôпа* 'Аз играя топка'; *Мêtни тôпате*. 'Хвърли топката'; *Три маймÿневе пÿахо чайене ми*.; *Кâде го ÿмаши акÿлате ти?* 'Къде го имаш акъла?'; *Хасан ÿе фâтил хасталÿка*. 'Хасан е хванал болест'; *Ремзи и аркадâишине му игрôт тôпа*. *Тôпун влâзе на калио*. 'Ремзи и приятелите му играят топка. Топката влиза във вратата'; *Ти ÿмаши кабахâте и инâзе итâм Мехмêt, та иште да врит да игрôме тôгакне ойÿне*. 'Ти имаш вина и този там Мехмет, той иска всички да играем неговата игра'; *„Ад слâтку и ойнуво, видем, ÿмаме млôгу”* – *вика дец'ôмне, жине ÿмут байрама*. 'Сладкиши и играчки, виждам имаме много' – *вика на децата, които имат празник*'; *Ад там гл'ôдут гул'âмане денÿзе*. 'Оттам наблюдават голямото море'; *С'âкуга вапôр знâйет го сас ÿÿмено му*. 'Всеки кораб го знаят с името му'; *З'ôхме тур'енете и хôдихме на Пирейа*. 'Взехме влака и отидохме в Пирея'. *И стôри биринджино вагона*. 'И стори първия си вагон'. (Ксантийско).

Любопитно е, че Л. Милетич в *Das Ostbulgarische* (1903) привежда и два архаични мизийски примера (ако не са чути от родопски преселници): *Кат стÿгна нêго бр'âга* (Кюлевча, Шуменско); *Да пожелâй того занайâта* (Кривня, Разградско).

Този модел днес не се открива на други места в България, освен в Източните Родопи. Той е изключително рядък и хвърля светлина върху по-късния период от развоя на целокупния български език през среднобългарския период, като подготвя възникването на *casus generalis*.

ЛИТЕРАТУРА

Бояджиев, Т. 1972. Говорът на с. Съчанли, Гюмюрджинско. С. (Трудове по българска диалектология, 7.

Граматика на старобългарския език. 1991. (Главен редактор И. Дуриданов). С.

Икономова, Ж., А.-М. Тотоманова, И. Добрев. 1985. Старобългарски език. XI клас на НГДЕК. С.

Кабасанов, С. 1963. Един старинен български говор. Тихомирският говор. С.

Маринска, Р. 2005. Падежни остатъци в Девесилския говор, Македонски преглед, кн. 3.

Милетич, Л. 1903. Das Ostbulgarische. Wien.

Θεοχαρίδη, Π. 1995. Γραμματική της πομακής γλώσσας. Θεσσαλονίκη.

Vaillant, A. 1948. Manuel du vieux slave. I. Grammaire. Paris.